

A detailed black and white woodcut-style illustration of a town square during a period of conflict. In the center, a gallows stands on a raised platform, with a crowd of people gathered around it. To the left, a large, dark stone building with a prominent tower and arched windows dominates the scene. In the foreground, a large group of people, some on horseback and some on foot, are gathered, some appearing to be in a state of distress or conflict. In the background, more buildings with gabled roofs and a church spire are visible. The overall atmosphere is one of a busy, turbulent public space.

**Období
Pobělohorské
1620 až 1740**

Dějiny správy

Pobělohorská doba

- **Politický kontext:**

- Od doby náboženské reformace (1517) se v Evropě stále ostřeji svářelo katolictví s protestantismem a absolutismus se stavovstvím
- Tento zápas nakonec vedl v letech 1618 – 1620 k vleklému ozbrojenému konfliktu známému jako **Třicetiletá válka:**
  - Válka začala jako náboženský konflikt v Čechách, když během Pražské defenestrace byli vyhozeni představitelé císařské katolické strany z oken Pražského hradu
  - Stavovské povstání (též známo jako Válka česká) se vleklo až do r. 1620, kdy byli v bitvě na Bílé hoře poražena povstalecká vojska
  - Válka se nakonec táhla ještě dlouhých 28 let a zpustošila většinu střední Evropy. Lidské i hospodářské ztráty byly nevyčísitelné a konflikt se nesmazatelně zapsal do kolektivní paměti střední Evropy

Pobělohorská doba

Pobělohorská doba

- Porážka Stavovského povstání a útěk voleného krále Friedricha Falckého znamenaly obnovu svrchované panovnické moci Habsburků
- Symbolickým ukončením povstání se v r. 1621 stala Staroměstská exekuce vůdčích představitelů povstání
- Porážka stavů znamenala i zásadní politické proměny, jelikož byly omezeny stavovská práva a naopak posílena absolutistická moc panovníka. Tento proces byl podpořen oktrojovaným **Obnoveným zřízením zemským**:
  - Jedná se de facto o zemskou ústavu, kterou císař Ferdinand II. vydal bez souhlasu zemských sněmů. Od r. 1627 platila pro Čechy a od r. 1628 pro Moravu. Na Krnovsku a Opavsku platilo staré právo až do r. 1671 a v dalších slezských knížectvích se udrželo předbělohorské právo
  - Stavovské zřízení bylo nahrazeno absolutismem a česká koruna byla prohlášena za dědičnou v habsburské linii

Pobělohorská doba

- Obnovené zřízení zemské také zavedlo zrovnoprávnění německého a českého jazyka. To znamenalo to, že nově příchozí šlechtické rody se již nemusely pro účast na zemských sněmech učit češtinu, jež tak postupně zůstávala omezena na venkovské prostředí
- Oslabení postavení stavů bylo zvýrazněno tím, že jim byla ponechána role jenom v polování a výběru daní. Zemské úředníky ale již vybíral přímo panovník, jemuž byli i přímo odpovědni
- Porážka znamenala také konec náboženské svobody, jelikož katolicismus byl v Čechách a na Moravě prohlášen za jediné možné náboženství. Ti kdo nekonvertovali byli nuceni zemi opustit. V důsledku této události došlo k odchodu kulturních i politických elit národa
- Během Třicetileté války došlo i k proměně Zemí koruny české, jelikož v důsledku Pražského míru v r. 1635 byla Horní a Dolní Lužice předána jako zástava do správy Saska. Fakticky ale české země toto území ztratily, což bylo nakonec uznáno i Vídeňským kongresem v r. 1815

Pobělohorská doba

Území české koruny v r. 1648,
tedy po odstoupení Horní i Dolní
Lužice Sasku

Pobělohorská doba

- Třicetiletá válka skončila v r. 1648 **Vestfálským mírem**, který zásadně proměnil podobu Evropy a učinil z Rakouska politickou velmoc
- Během zbytku 17. století se muselo Rakousko nejprve bránit obnovené hrozbě osmanské expanze (Vídeň 1683), aby následně porazilo turecké síly (Zenta 1697) a rozšířilo tak své panství o Uhersko a následně proniklo i na Balkán
- Základním pilířem politického zřízení se stal **absolutismus**:
  - Jednalo se o formu vlády, v níž měl panovník právně neomezené pravomoci
  - V českých zemích se absolutistický model vlády odvíjel od přijetí Obnoveného zřízení zemského, jímž byla stavům odejmuta pravomoc volit krále a tento titul se dále přenášel na další příslušníky habsburského rodu
  - Absolutistický model vlády odvíjel svou legitimitu od boha a panovník se tak nezodpovídal ze svých činů žádné instituci

Pobělohorská doba

- **Správní vývoj monarchie:**

- Výrazně se zvýšila role panovníka, který po vyřazení zemského sněmu získal roli výhradního zákonodárce. Nicméně úplné postátnění státní správy se podařilo prosadit až za vlády Marie Terezie (1740 – 1780)

- Ještě za vlády císaře Ferdinanda II. (1619 – 1637) došlo k výraznému **posílení vlivu centrálních habsburských úřadů:**

- Tyto úřady nebyly ve státoprávním spojení s českými zeměmi, přesto se jejich rozhodnutí dostávala do českého prostředí prostřednictvím české dvorské kanceláře, nebo jako přímá panovníkova rozhodnutí
- Jednalo se o tajnou radu, tajnou konferenci, rakouskou dvorskou kancelář, dvorskou válečnou radu a dvorskou komoru

Pobělohorská doba

- **Tajná rada:**

- Za císaře Ferdinanda II. získala postavení, že její usnesení neměla jenom poradní charakter, ale přímo rozhodující. Procházely jí všechny zásadní státní záležitosti a její složení bylo ustáleno v podobě, aby v ní byly zastoupeny všechny nejvyšší úřady. Země koruny české zde zastupoval český kancléř
- Za dalších panovníků (Ferdinand III. 1637 – 1657 a Leopold I. 1657 – 1705) klesal význam tajné rady jednak tím, že posiloval vliv císaře na rozhodování a jednak tím, že se rada rozšiřovala, čímž se její vliv rozměňoval
- Náhradou za plénum se začaly postupně scházet různé komise a deputace, přičemž největší význam měla **tajná deputace**, která jednala zejména o zahraniční politice země. Tajná rada se v této době omezila hlavně na projednávání právních záležitostí
- Na přelomu 17. a 18. století byl vliv tajné deputace také oslaben a řízení zahraniční politiky získaly různé komise a tajné rady. V r. 1709 byla deputace opět obnovena a věnovala se i vnitřním záležitostem

Pobělohorská doba

- **Rakouská dvorská kancelář:**

- Byla zřízena v r. 1620 a postupně se stala nejvyšším správním a soudním orgánem alpských zemí
- Za císaře Josefa I. (1705 – 1711) jí bylo přikázáno vést též diplomatickou korespondenci, čímž zesílil její vliv i pro české země
- V r. 1720 za císaře Karla VI. byl její vliv dále posílen tím, že se utvořila dvě samostatná oddělení pod dvěma kancléři

- **Dvorská válečná rada:**

- Dlouhou dobu měla specifické postavení a nebyla klasickým centrálním dvorským úřadem, jelikož do výkonu její činnosti zasahovali v politickém a hospodářském ohledu stavové a ve finančních otázkách byla vázána na spolupráci s dvorskou komorou
- V důsledku neschopnosti vojenské správy činit rychle zásadní rozhodnutí, zasahovaly do výkonu válečnictví dále i další úřady, jako byla dvorská komora, generální válečný komisariát a deputace

Pobělohorská doba

- **Deputace:**

- Byly založeny v r. 1697 během války s Osmanskou říší a měly spravovat zejména vojenskou agendu
- Krytí vojenského rozpočtu, rekrutování vojska a doplnění stavu koní do armády tvořily základní náplň činnosti deputací. Jelikož ale válečný rozpočet byl hrazen zejména přímými daněmi schvalovanými stavy, tak vlastně deputace převzali péči o všechny přímé daně

- **Dvorská komora:**

- Byla zřízena již v r. 1527 a měla na starost finance. Zprvu fungovaly jako poradní orgán císaře
- Byla původně určena pro vedení příjmů a výdajů panovníka a byly jí podřízeny i zemské komory. Nicméně koncem 17. století již přestala stačit na svou původní roli, jelikož od r. 1620 se rozrůstala na úkor dalších komor
- V r. 1705 se jednalo o orgán tvořeny 73 radními, což vylučovalo plenární zasedání, takže byl jejich stav snížen

Pobělohorská doba

- **Správní vývoj českých zemí:**

- Nejvýznamnějším českým úřadem byla **Česká dvorská kancelář:**

- Jedná se o velmi starou instituci, která vznikla již ve středověku pro potřeby panovníka
- Její postavení bylo poněkud pozměněno po r. 1526 a nástupu Habsburků na český trůn, jelikož krátce na to zahájily svou činnost i centrální dvorské úřady
- V čele kanceláře stál Nejvyšší kancléř, který byl dále vybírán ze stavovské obce. Nicméně se změnilo jeho postavení s rozmachem absolutismu a užíval titulaturu nejvyšší kancléř krále českého
- Od r. 1624 sídlila kancelář ve Vídni, čímž se jen zdůraznila centralizace státu a úpadek vlivu stavovských obcí
- Kancelář byla dále nadřízeným orgánem pro správu místodržitelským orgánům v Zemích koruny české, tedy českému místodržitelství, moravskému tribunálu a vrchnímu úřadu slezkému

Pobělohorská doba

- Po porážce stavů na Bílé hoře stoupl význam kanceláře i kancléře. Ten sice byl formálně až 6. nejvyšším zemským úředníkem v českých zemích, ale díky svému přístupu k císaři se stal reálně nejdůležitějším úředníkem České koruny
- Kancléř tedy fungoval jako první ministr českého státu a figuroval jako reprezentant státní svébytnosti českých zemí a symbolizoval i celistvost českého státu, který se tak nerozpadal do jednotlivých zemí
- Na základě Obnoveného zřízení zemského byla kancelář též i nejvyšším soudem všech českých zemí a měla nadřazené postavení nad všemi českými úřady i soudy. Kancelář tak řešila všechno odvolání se od zemských soudů ke králi. Zároveň také všechny materiály, které putovali císaři (a zároveň tedy i českému králi), byly soustředovány právě českou dvorskou kanceláří
- Na počátku 18. století došlo k reformě kanceláře, který jednak začal k soudním jednáním zvat jednotlivé dvorské rady, aby byl soud usnášeníschopný, jednak byla kancelář rozdělena do pěti věcně teritoriálních referátů
- Další reforma za Karla VI. vymezila velikost kanceláře na 11 úředníků a k rozdělení na soudní a politickou agendu. Byly tedy zřízeny na základě tohoto rozhodnutí dva oddělené senáty

Pobělohorská doba

- Mimo české dvorské kanceláře existovalo i několik dalších úřadů, společných všem zemím koruny české
- **Apelační soud:**
  - Soud existoval již od 16. století, ale porážka stavů umožnila, aby byla jeho pravomoc pozměněna
  - Jednalo se dále o apelační soud pro městské soudy, k němuž se tedy odvolávaly soudy královských měst
  - Tento model byl ale v r. 1644 pozměněn a agenda soudu byla rozšířena i na jiné soudy českého království, než-li pouze městské. Nejednalo se ale o soudy zemské
  - Zrušením hejtmanských lén v r. 1651 došlo k dalšímu přenesení agendy na apelační soudy
  - Tento soud sídlil v Praze a až do poloviny 18. století, kdy byl zřízen apelační soud i Brně se jednalo o centrální soudní instituci české země

Pobělohorská doba

- **Český královský dvůr:**
  - Zůstal zachován i po porážce na Bílé hoře, ale fungoval pouze tehdy, když panovník pobýval v českých zemích
  - V průběhu Třicetileté války a pak i později však císař navštěvoval české země stále méně, takže mnoho dvorských úřadů již nebylo obsazováno, případně se proměnily v prestižní dědičné tituly, které držely jednotlivé šlechtické rody
  - Výkon těchto úřadů se stával stále více jenom ceremoniálním aktem během korunovace
- Obnovené zřízení zemské také změnilo ráz úřednictva. Dominantní se stala podřízenost králi a jeho dědicům, nikoliv již stavovské obci. Ze starého řádu bylo zachováno např. pouze to, že jednotlivé funkce byly vyhrazeny příslušníkům panského stavu, jiné příslušníkům rytířského stavu

Pobělohorská doba

- **Správa na úrovni zemské:**
  - Koruna česká byla rozdělena do zemí, které si v průběhu pobělohorského období vytvořily dva hlavní systémy uspořádání. První byl v platnosti v Čechách, druhý se uplatnil na Moravě a ve Slezsku
- **Čechy:**
  - Po porážce povstání byl ustaven Karel z Lichtenštejna plnomocným komisařem v zemi. Nicméně vzhledem k poměrům zde vládl jako zástupce bavorského vévody, nikoliv českého krále. V r. 1622 byl jmenován místodržícím, který byl odpovědný pouze císaři
  - **Místodržitelská kancelář** se stala personálně samostatnou institucí, jež nebyla pobočkou královské kanceláře. Kompetence, jimiž místodržící disponoval byly sice řešeny v několika instrukcích, ale pouze rámcově
  - Během 17. století byl úřad rozdělen do tří expedic: česká, německá a válečný komisariát, jehož význam ale po r. 1648 poklesl

Pobělohorská doba

- Čechy byly již od středověku rozděleny do krajů v jejichž čele byli hejtmani. Jednalo se o kraje:
  - **Kouřimský** (*Pražský*), **Slánský**, **Žatecký**, **Litoměřický**, **Boleslavský**, **Hradecký**, **Chrudimský**, **Čáslavský**, **Bechyňský**, **Prácheňský**, **Plzeňský**, **Rakovnický**
- V Obnoveném zřízení zemském z roku 1627 se objevuje zmínka o pravidlu, jakým byli krajští hejtmané jmenováni. Král tento post obnovoval každý rok znovu, buď potvrdil hejtmana stávajícího, nebo jmenoval nového. Naproti tomu ostatní státní úředníci byli jmenováni na pětileté období. Každoroční změny krajských hejtmanů však byly ojedinělé a nikdy se neměnili oba hejtmané najednou
- S rokem 1648 přišla velká změna v pojetí postu krajského hejtmana. Tato funkce přestala být čestnou záležitostí a od roku 1648 začali hejtmané pobírat plat ve formě peněžní či různých úlev z povinných dávek. Ferdinand III. také zrušil dosavadní hejtmanskou imunitu a hejtmany postavil za rovné ostatním obyvatelům, aby se tím pokusil zabránit častému zneužívání jejich postavení. Od roku 1685 již byly krajští hejtmané voleni na pětileté období. Sídlili na svých panstvích a odtud řídili pokud možno s vědomím druhého hejtmana chod v kraji

Pobělohorská doba

Vogtova mapa Čech z roku 1712

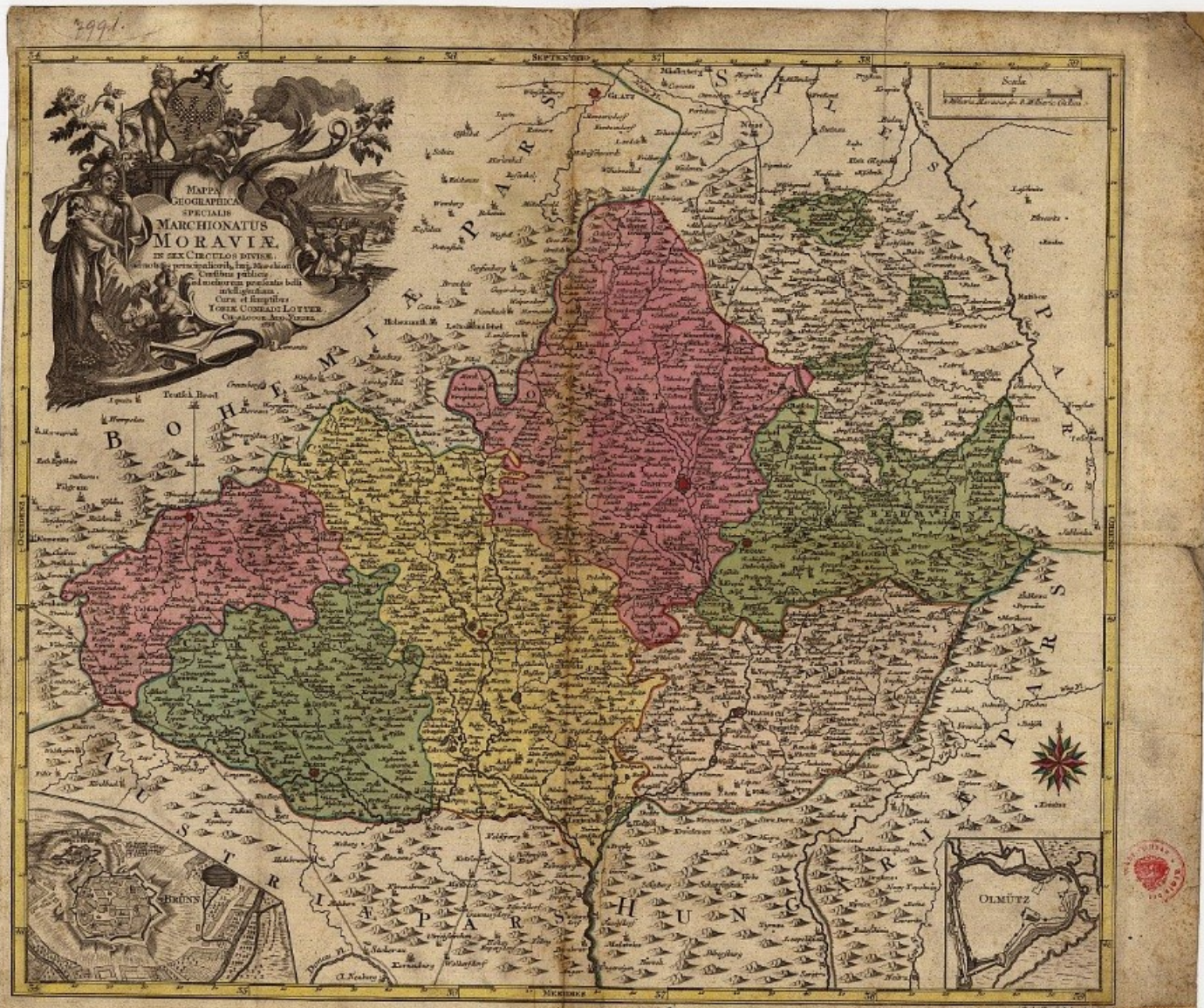
Čechy na počátku 18. století. Ještě bez Ašska, se specifickým postavením Loketska a Chebska a nadále i s Kládkem

Pobělohorská doba

- **Morava:**

- Markrabství moravské se do čela správy dostal po Bílé hoře kardinál František Ditrichštejn, který zde působil jako zplnomocněný gubernátor, generální komisař a místodržitel. Později též jako zemský hejtman
- Jako zemský hejtman již nevykonával svou funkci sám, ale jako předseda úřadu, jímž byl **moravský královský tribunál**, který byl od 18. století také nazýván jako zemské gubernium
- Tribunál se sestával ze zemského hejtmana, kancléře, dvou placených radů, dvou sekretářů a pomocného kancelářského personálu, jenž byl rozdělen do české a německé expedice
- Tribunál původně zasedal v Olomouci, ale v r. 1642 byl společně se zemskými deskami a zemským soudem přeložen do Brna, které tak od této doby je považována za hlavní město Moravy
- Tribunál vykonával politickou agendu, vojenské a kontribuční záležitosti, ale také v některých případech vykonával činnost soudní
- Od r. 1726 se stali součástí tribunálu i nejvyšší zemští úředníci na Moravě

Pobělohorská doba

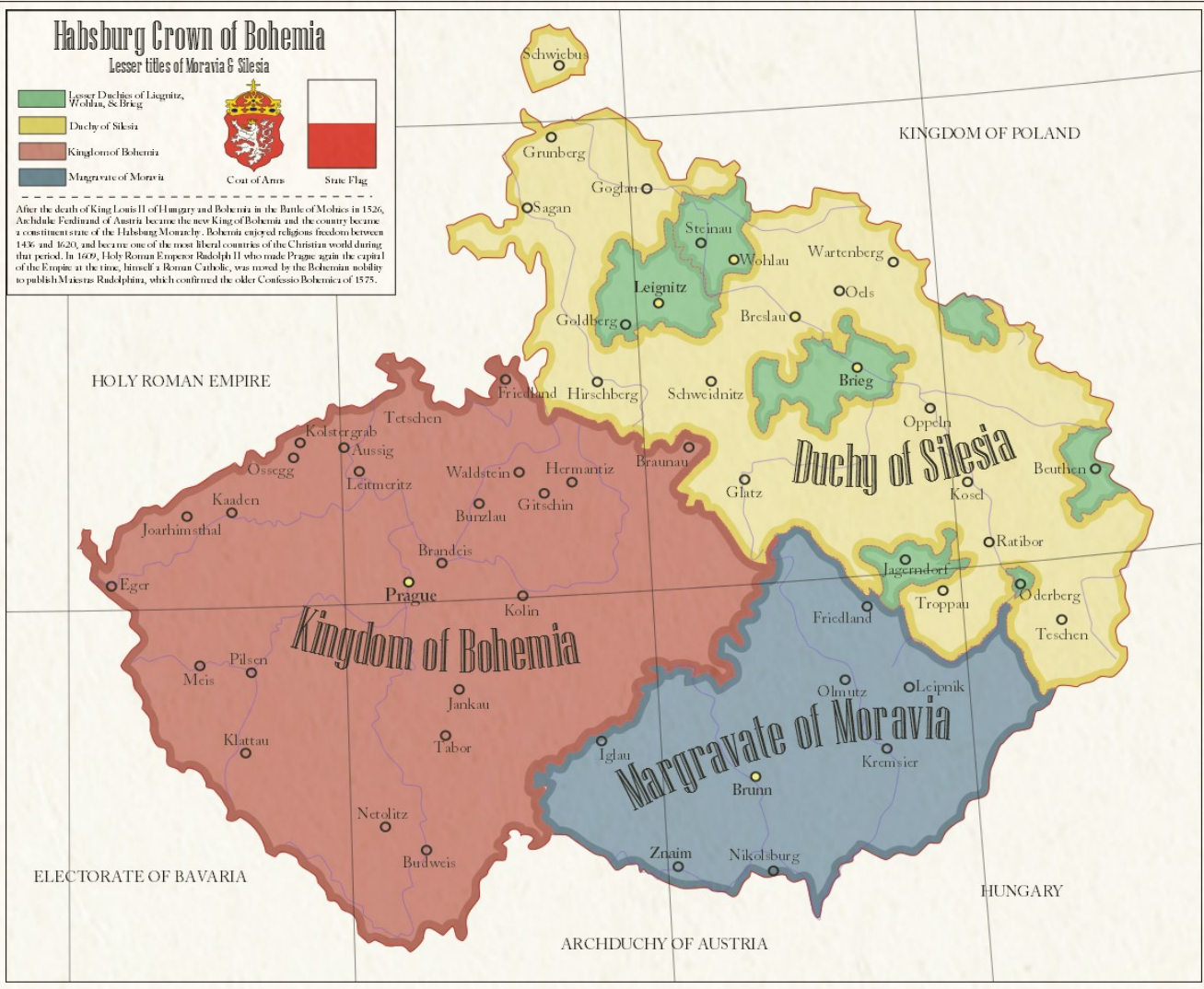
Morava v polovině 18. století

Pobělohorská doba

- **Slezsko:**
  - Specifické bylo postavení Slezska, jakkoliv zde zprvu byla obdobná situace jako na Moravě. Jako zplnomocněný královský komisař zde působil arcivévoda Karel a zastával tak obdobnou pozici, jako kardinál Ditrichštejn na Moravě
  - Významným rozdílem ale bylo podepsání tzv. Saského akordu. Tím se sice slezské stavy také vzdali císaři, ale na obranu jejich práv vystoupil saský kurfiřt Jan Jiří I. Tím Slezsku zaručil svobodu vyznání a stavům beztretnost
  - Po přijetí akordu stanul v čele zemské správy nejvyšší zemský hejtman, který ale nedisponoval žádným zeměpanským, ani stavovským orgánem, takže administrativu zařizoval ze zdrojů svého vlastního byrokratického aparátu
  - Od r. 1630 se sídlem slezského zemského hejtmana stala Vratislav a úřad byl přejmenován na **vrchní úřad**

Pobělohorská doba

**Země koruny české
jako součást
Habsburského soustátí
v r. 1648**

Pobělohorská doba

- **Krajská správa:**
  - Po porážce povstání začal stát zasahovat i do této úrovně správy, nicméně hlavně v Čechách byli krajští hejtmani po celé období let 1620 až 1751 pokládáni za reprezentanty stavů, jakkoliv dle Obnoveného zřízení zemského byli již zařazeni mezi královské zemské úředníky
  - Na Moravě bylo postátnění krajské správy rychlejší
  - Obnovené zřízení zemské odejmulo krajům hlavní nástroj krajské samosprávy, jíž byly krajské sjezdy. Tyto sjezdy se dále nesměly konat bez svolení panovníka, který ale sjezdy nesvolával
  - Krajští hejtmani vykonávali správu ve věcech veřejné správy s některými částmi správy soudní, dále berní správu a nakonec vojenskou správu

Pobělohorská doba

- Krajští hejtmani získali během 18. století významnější roli i v oblasti patrimonia:
  - Jelikož došlo v letech 1680, 1717 a 1738 k vydání robotních patentů, jimiž stát upravoval podmínky vrchnostenské správy a vytvořil základy pro ochranu poddaných
  - Na tomto základě tak mohli být trestáni vrchnostenští úředníci, nikoliv však vrchnost samotná
- Na počátku 18. století tak krajský hejtman vykonával řadu funkcí:
  - Těžiště jeho pravomocí leželo v trestní, vojenské a policejní, politické a soudní oblasti
  - Hlavní byla kontribuční agenda. Z původní berní exekuce se stala postupně kontrola nad celou patrimoniální správou
  - Krajští hejtmani se podíleli i na výběru berní, vykonávali soudní i policejní agendu
  - Ve vojenských záležitostech byla jejich role natolik silná, že již od r. 1648 se při úřadu krajského hejtmana vytvořila funkce průvodčího komisaře vojska
  - Usnesením českého zemského sněmu v r. 1677 vznikla i funkce krajských lékařů, kteří dozorovali zdravotní a hygienickou službu

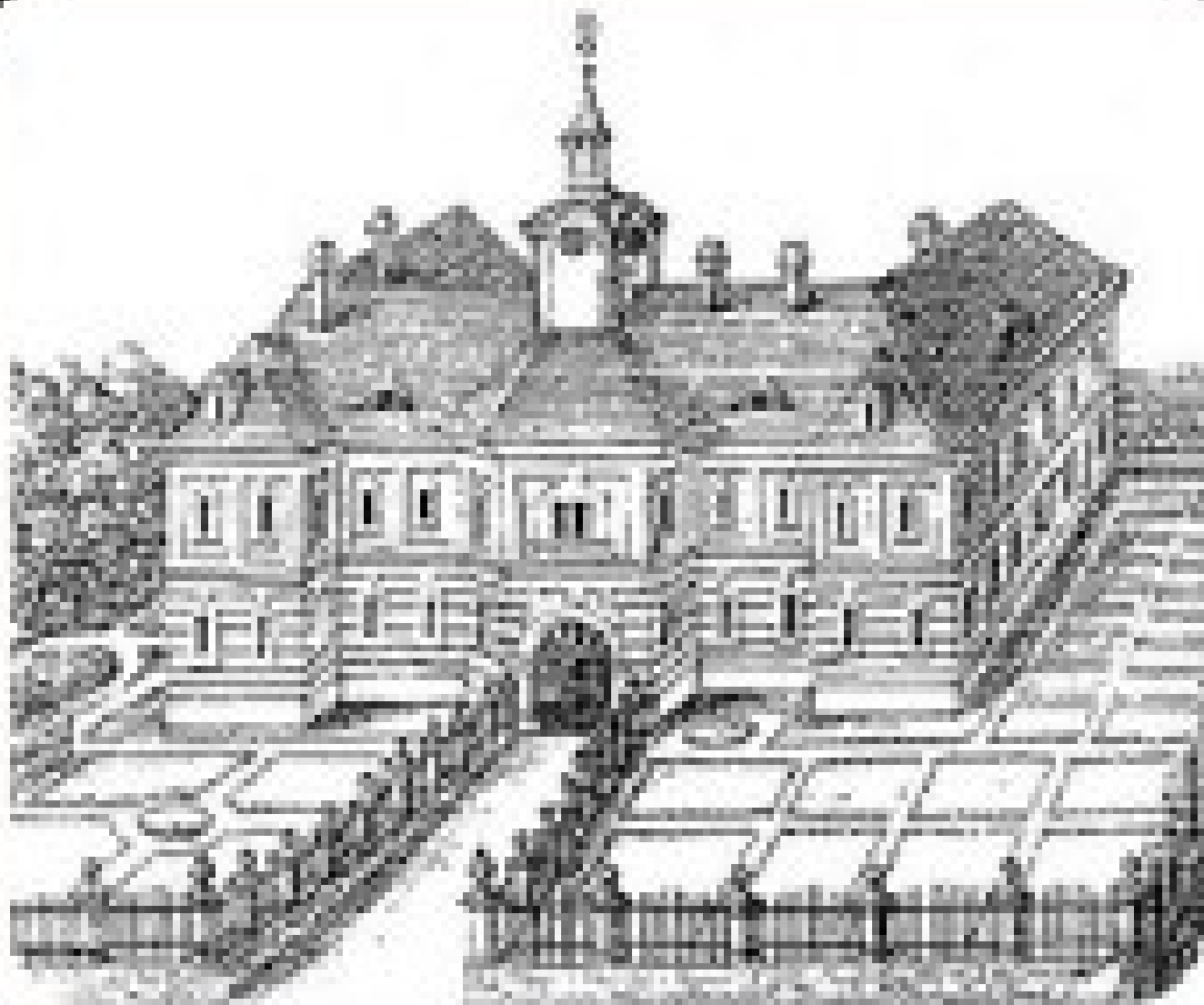
Pobělohorská doba

- **Patrimoniální (Vrchnostenská) správa:**
  - Patrimoniální správa se vyvíjela od středověku jako výkonný orgán majitele panství coby jediného vlastníka veškeré půdy a osob na ní usazených
  - Tato správa zahrnovala složku správní, soudní a policejní a v přenesené působnosti plnila i některé funkce státu
  - Panství (dominium) tvořilo uzavřenou, po všech stránkách soběstačnou jednotku, jejímž hospodářským základem byl velkostatek
  - Vrchnostenská kancelář, zajišťovala chod a správu dominia, zaměstnávala odborné i pomocné úředníky, jejichž počet a specializace záležely na velikosti a charakteru panství. Vrchní dozor nad celým úřadem a plnou odpovědnost vůči majiteli panství měl hejtman

Pobělohorská doba

- Panství je termín, který označuje soubor soukromého (zejména rodového) majetku:
  - Tímto se rozumí reprezentační či hospodářské stavby, města, vesnice, polnosti, lesy, vodohospodářské stavby apod.
  - Poddaní a služebnictvo spadající pod patrimonální správu jednoho feudálního vlastníka (pána) šlechtického původu
  - Zároveň se jednalo o nejnižší správní jednotky
- Právomoc panství vyplývala z vrchního vlastnictví půdy a s tím spojeným poddanstvím
- Důležitým mezníkem se stal přechod k režijnímu hospodářství, které vyžadovalo početnější a složitější správní aparát. Úroveň správy odpovídala potřebám jednotlivých panství. Do první poloviny 18. století si patrimonální úřady zachovávají soukromý ráz

Pobělohorská doba

Zámky sloužily i jako centra vrchnostenské správy na jednotlivých panstvích

Děkuji za pozornost!